

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ

ΤΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΕΡΓΟ ΣΤΗΝ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟ (1ο ΑΕΠΕΛ)

Πρακτικά του Διεθνούς Συνεδρίου
Τρίπολη, 7-11 Νοεμβρίου 2012

Επιστημονική επιμέλεια:

Ελένη Ζυμή
Άννα-Βασιλική Καραπαναγιώτου
Μαρία Ξανθοπούλου

Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου
Καλαμάτα 2018

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ

ΤΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΕΡΓΟ ΣΤΗΝ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟ (1ο ΑΕΠΕΛ)

Πρακτικά του Διεθνούς Συνεδρίου
Τρίπολη, 7-11 Νοεμβρίου 2012

Επιστημονική επιμέλεια:

Ελένη Ζυμή
Άννα-Βασιλική Καραπαναγιώτου
Μαρία Ξανθοπούλου

Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου
Καλαμάτα 2018

Συντελεστές έκδοσης πρακτικών

Επιστημονική επιμέλεια:

ΕΛΕΝΗ ΖΥΜΗ

ANNA-ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΚΑΡΑΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ

ΜΑΡΙΑ ΞΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ

Σελιδοποίηση – ηλεκτρονική επεξεργασία:

ΜΑΡΙΑ ΞΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ

Σχεδιασμός εξώφυλλου:

ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΑΠΠΟΣ

Εικόνα εξώφυλλου:

Πέλοπας, λεπτομέρεια από παράσταση αττικού ερυθρόμορφου αμφορέα. Περί το 410 π.Χ. Arezzo, Museo Archeologico Nazionale (πηγή: Μ. Τιβέριος, *Ελληνική Τέχνη. Αρχαία Ελληνικά Αγγεία*, Αθήνα 1996, εικ. 178, επεξεργασία: Γ. Κάππος).

ISBN 978-960-89611-6-6

2018 © Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

Απαγορεύεται η αναδημοσίευση, η αναπαραγωγή, ολική, μερική ή περιληπτική, καθώς και η απόδοση κατά παράφραση ή διασκευή του περιεχομένου του βιβλίου με οποιονδήποτε τρόπο, μηχανικό, ηλεκτρονικό, φωτοτυπικό, ηχογράφησης ή άλλο, χωρίς προηγούμενη γραπτή άδεια του εκδότη, σύμφωνα με τον Νόμο 2121/1993 και τους κανόνες του Διεθνούς Δικαίου που ισχύουν στην Ελλάδα.

Συντελεστές Διεθνούς Συνεδρίου
«Το Αρχαιολογικό Έργο στην Πελοπόννησο» (1ο ΑΕΠΕΛ)

Επιστημονική Επιτροπή

ΖΩΗ ΑΣΛΑΜΑΤΖΙΔΟΥ (Πρόεδρος)
Επίτιμη Προϊσταμένη ΥΠ.ΠΟ.Τ.

ΑΛΚΗΣΤΙΣ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ (Αντιπρόεδρος)
Δ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών
Αρχαιοτήτων

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΑΘΑΝΑΣΟΥΛΗΣ
25η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων

ΞΕΝΗ ΑΡΑΠΟΓΙΑΝΝΗ
Επίτιμη Προϊσταμένη ΥΠ.ΠΟ.Τ.

ΕΥΓΕΝΙΑ ΓΙΑΝΝΟΥΛΗ
Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

ΕΛΕΝΗ ΖΥΜΗ
Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΘΕΜΟΣ
Επιγραφικό Μουσείου

ANNA-ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΚΑΡΑΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ
ΛΘ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών
Αρχαιοτήτων

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΚΟΥΜΟΥΣΗ
6η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων

ΑΙΜΙΛΙΑ ΜΠΑΝΟΥ
Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

† ΒΑΣΩ ΠΕΝΝΑ
Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

Οργανωτική Επιτροπή

ANNA-ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΚΑΡΑΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ
(Πρόεδρος)
ΛΘ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών
Αρχαιοτήτων

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΑΘΑΝΑΣΟΥΛΗΣ (Αντιπρόεδρος)
25η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων

ΓΡΗΓΟΡΗΣ ΓΡΗΓΟΡΑΚΑΚΗΣ
ΛΘ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών
Αρχαιοτήτων

ΙΩΑΝΝΑ ΕΥΣΤΑΘΙΟΥ
Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Πελοποννησιακών
Σπουδών

ΕΛΕΝΗ ΖΑΒΒΟΥ
Επιγραφικό Μουσείου

ΝΙΚΟΣ ΖΑΧΑΡΙΑΣ
Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΚΟΣΣΥΒΑ
Δ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών
Αρχαιοτήτων

ΜΑΡΙΑ ΞΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ
Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

ΣΩΤΗΡΗΣ ΡΑΠΤΟΠΟΥΛΟΣ
Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Πελοποννησιακών
Σπουδών

ΣΤΑΜΑΤΗΣ ΦΡΙΤΖΙΛΑΣ
ΛΘ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών
Αρχαιοτήτων

Συνεργασθέντες φορείς

Υ.ΠΟ.ΠΑΙ.Θ.Π.Α., Γενική Διεύθυνση Αρχαιοτήτων και Πολιτιστικής Κληρονομιάς
Δ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων
ΛΗ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων
ΛΘ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων
6η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων
25η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων
Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Πελοποννησιακών Σπουδών
Επιγραφικό Μουσείο

Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου
Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Διαχείρισης Πολιτισμικών Αγαθών

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ	ix
ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ	xv
ΠΡΟΛΟΓΟΙ	
<i>Πρόλογος των επιμελητών</i>	3
<i>Εναρκτήρια ομιλία του Διεθνούς Συνεδρίου «Το Αρχαιολογικό Έργο στην Πελοπόννησο» (1ο ΑΕΠΕΛ)</i>	4
A. ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΑ	
Ανδρέας Ι. Ντάρλας <i>Η παλαιολιθική εποχή στη νότια Πελοπόννησο: είκοσι χρόνια έρευνας στη χερσόνησο της Μάνης</i>	9
Παρασκευή Ελεφάντη – Ελένη Παναγοπούλου <i>Λακωνίς Ι. Ένα τοπόσημο της Μέσης Παλαιολιθικής Μάνης</i>	21
Μιχάλης Γκαζής <i>Νέα στοιχεία για την ΠΕ κατοίκηση στο Τείχος Δυμαίων</i>	33
Αιμιλία Μπάνου <i>Επανάραξη αρχαιολογικής έρευνας στο μινωικό ιερό κορυφής στον Άγιο Γεώργιο στο Βουνό Κυθήρων: 2011-2012</i>	47
Κωνσταντίνος Νικολέντζος – Σωτήρης Λαμπρόπουλος <i>Ο ποταμός Αλφειός σαν μεθοριακή γραμμή και χώρος κατοίκησης κατά την Ύστερη Εποχή του Χαλκού</i>	59
Ανδρομάχη Βασιλοπούλου – Στέφανος Κεραμίδας – Σοφία Σπυροπούλου <i>Επ-ανασκάπτοντας έναν πρώιμο θολωτό τάφο στην Καζάρμα Αργολίδας</i>	79
Σοφία Βουτσάκη – Ιωάννα Μουτάφη – Αδαμαντία Βασιλογάμβρου – Δώρα Κονδύλη <i>Το Βόρειο Νεκροταφείο στον Άγιο Βασίλειο Λακωνίας και η εξέλιξη των ταφικών εθίμων στην αρχή της μυκηναϊκής περιόδου</i>	91
Ζαχαρούλα Λεβεντούρη – Σταυρούλα Γιαννούλη <i>Χελιδόνη Π.Ε. Ηλείας. Μια νέα συστάδα μυκηναϊκών τάφων στη θέση Διαμαντάκου-Μαργαζή</i>	101
Κωνσταντίνα Ακτύπη <i>Η τοπογραφία της περιοχής της Χαλανδρίτσας Αχαΐας και το μυκηναϊκό νεκροταφείο του Αγίου Βασιλείου</i>	111
Χριστοφίλης Μαγγίδης <i>Κάτω Πόλη Μυκηνών 2003-2012: Τα υστερομυκηναϊκά ευρήματα</i>	127
Δημήτρης Χατζηαγγέλου <i>Το σπήλαιο της Κλένιας: κατοίκηση και λατρευτικότητα</i>	137

Λεωνίδα Σουχλέρης <i>Λίθινα εργαλεία και αντικείμενα μικροτεχνίας από τον πρωτοελλαδικό οικισμό στον λόφο Κλαράκι στο οροπέδιο της Ασέας Αρκαδίας. Η διακίνηση του οψιανού στην ΝΑ Πελοπόννησο</i>	145
Λεωνίδα Σουχλέρης – Γαρυφαλλιά Σμέρου <i>Κεραμική της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού από τον πρωτοελλαδικό οικισμό στη θέση Κλαράκι στην περιοχή της Ασέας Αρκαδίας</i>	153
Σταμάτης Φριτζίλας – Θεώνη Χριστοφίλου – Αθανάσιος Βρεττός <i>Προϊστορική κεραμική και λίθινα τέχνηρα από την ανατολική Αρκαδία</i>	163
Σωκράτης Σ. Κουρσούμης – Μερκούριος Γεωργιάδης <i>Μια πρωτοελλαδική εγκατάσταση στη θέση «Κουτουμάτσα» της Αρχαίας Κορίνθου</i>	171
Β. ΚΛΑΣΙΚΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ	
Σταμάτης Α. Φριτζίλας <i>Η Ακρόπολη του Αρκαδικού Ορχομενού το 2012</i>	183
Σταμάτης Α. Φριτζίλας <i>Ανασκαφή πόλης αρχαϊκών και κλασικών χρόνων στα Περιβόλια Μεγαλόπολης (2008-2011)</i>	191
Άννα Βασιλική Καραπαναγιώτου – Ιφιγένεια Λεβέντη <i>Τα πήλινα ειδώλια από το ιερό της Δήμητρας και της Κόρης Καρποφόρων στον Άγιο Σώστη Τεγέας</i>	199
Γεώργιος Μοστράτος <i>Οι αετωματικές συνθέσεις και τα ακρωτήρια του ναού της Αθηνάς Αλέας στην Τεγέα. Εικονογραφία, ερμηνεία και αποκατάσταση</i>	207
Σωτήρης Γ. Ραπτόπουλος – Ιωάννα Ευσταθίου <i>Η έννοια της «ανάπτυξης» και της διαχείρισης των αρχαιολογικών χώρων στους τοπικούς φορείς της Αρκαδίας κατά τη δεκαετία του 1950, όπως προκύπτουν από το παλαιό αρχείο της Νομαρχίας Αρκαδίας</i>	217
Ζωή Ασλαματζίδου-Κωστούρου <i>Γεωμετρικό νεκροταφείο στην Κόρινθο</i>	229
Φωτεινή Α. Μπαλλά <i>Εισηγμένη κεραμική σε ταφικά σύνολα της Σικυώνας (τέλη 7ου αι. – 300 π.Χ.)</i>	237
Γιάννης Λώλος <i>Η αρχαιολογική έρευνα των τελευταίων ετών στο πλάτωμα της Σικυώνας</i>	249
Κατερίνα Τσάκα <i>Ανασκαφή νεκροταφείου ρωμαϊκής και πρωτοβυζαντινής περιόδου βόρεια της Αρχαίας Κορίνθου (1ος-6ος αιώνας μ.Χ.)</i>	259
Ελένη Σαρρή <i>Πρόσφατα ευρήματα των αρχαϊκών χρόνων από το Άργος</i>	271
Γεωργία Ήβου <i>Ταφικά σύνολα ιστορικών χρόνων στον βόρειο και βορειοανατολικό τομέα της πόλης του Άργους</i>	285
Γιάννης Καρατζίκος <i>Η νεκρόπολη της Ερμιόνης. Ελληνιστικοί και ρωμαϊκοί χρόνοι</i>	299
Παναγιώτα Αναστασιάδου – Αφροδίτη Παχύγιαννη <i>Το αναστηλωτικό πρόγραμμα αποκατάστασης της δωρικής κιονοστοιχίας στη Θόλο της Επιδαύρου. Μελέτη – Εφαρμογή</i>	309
Βασίλειος Λαμπρινουδάκης – Ευάγγελος Καζολιάς – Παναγιώτα Αναστασιάδου <i>Επανεξέταση του «Κτιρίου Ε» και του «Βωμού του Απόλλωνος» στο Ασκληπιείο της Επιδαύρου</i>	319

Αφροδίτη Μαλτέζου <i>Αγροτικές εγκαταστάσεις στη Λακωνική</i>	329
Αθανάσιος Θέμος – Ελένη Ζαββού – Mieke Prent – Stuart MacVeagh Thorne <i>Η ακρόπολη του Σελινούντα (Λακωνία)</i>	343
Ελένη Ζαββού – Αθανάσιος Θέμος – Χρύσανθος Κανελλόπουλος <i>Παρατηρήσεις στην αρχαία πόλη του Γυθείου μέσα από τα ανασκαφικά ευρήματα των ετών 1994-2006</i>	347
Γιώργος Δουλφής <i>Κιονόκρανα με φύλλα άκανθας και φύλλα υδροχαρή από τη Λακωνία. Μία μαρτυρία ακμής και πολιτιστικής συνέχειας</i>	357
Γρηγόρης Βαφειάδης <i>Χάλκινο tintinnabulum από την Αρχαία Σπάρτη</i>	375
Άρης Τσαραβόπουλος – Γκέλη Φράγκου – Ευάγγελος Κρουστάλης <i>«Παλιόκαστρο» Κυθήρων. Ένας λακωνικός οικισμός σε ένα λακωνικό νησί</i>	379
Δημήτρης Σ. Σούρλας <i>«Τὰ δὲ Κύθηρα νήσος ἐστίν, ἐπίκειται δὲ τῇ Λακωνικῇ κατὰ Μαλέαν». Τα γλυπτά των Κυθήρων και η μαρτυρία τους για την ιστορία και τις σχέσεις του νησιού</i>	389
Kyriakos Psaroudakis <i>Fire sacrifices and enagismoι at the Sanctuary of the Hero in Ancient Messene</i>	405
Παναγιώτα Τσιλογιάννη <i>Αμφορείς από την αρχαία Μεσσήνη: η τοπική παραγωγή</i>	413
Μαγδαληνή Βασιλειάδου <i>Οστείνια και ελεφαντοστέινα αντικείμενα από την Αρχαία Μεσσήνη. Μια πρώτη παρουσίαση</i>	423
Έλενα Κ. Παρτίδα <i>Μετασεισμική αρχιτεκτονική Ολυμπίας. Ο αντίκτυπος των φυσικών φαινομένων στη νοοτροπία των αρχιτεκτόνων κατά τον 4ο αι. π.Χ.</i>	433
Χρήστος Ματζάνας <i>Κατάλοιπα ιερού των πρώιμων ιστορικών χρόνων στον Άγιο Ανδρέα (Φειά) Κατακόλου Ηλείας</i>	437
Μιχάλης Πετρόπουλος <i>Ρωμαϊκές μαρμαρίνες κίστες από σωστικές ανασκαφές της Πάτρας</i>	453
Αθανάσιος Ριζάκης – Κωνσταντίνος Παπαγιαννόπουλος – Ελένη Σιμώνη <i>Συμβολή στη μελέτη των ρωμαϊκών κτηματολογίων στη Δυμαία χώρα με τη χρήση Γεωγραφικών Συστημάτων Πληροφοριών</i>	483
Άρτεμις Μανιάκη <i>Ρωμαϊκό νεκροταφείο στα Βραχναίικα δυτικής Αχαΐας</i>	493
Christa Schauer <i>Γεωμετρική κεραμική από τους Λουσούς. Νέα στοιχεία για την πρώιμη ιστορία της πόλης</i>	507
Αγγελική Λαμπάκη <i>Θεατρικά οικοδομήματα κλασικών και ελληνοιστικών χρόνων στην Πελοπόννησο</i>	517
Κατερίνα Τζαβελοπούλου <i>Τελετουργική πρακτική προς τιμήν των ηρώων στην Πελοπόννησο</i>	529
Έλενα Κόρκα – Joseph L. Raif <i>Ανασκαφική έρευνα στη θέση Ράχη Κουτσογκίλλα Κεγχρεών Κορινθίας</i>	539
Έλενα Κόρκα – Αναγνώστης Αγελαράκης <i>Νέα στοιχεία περί της πάρινης γραπτής σαρκοφάγου Φανερωμένης Χιλιομοδίου</i>	549

Γκιώνη Μαρία <i>Η εξερεύνηση μιας οικίας των κλασικών χρόνων στην Κυρά Βρύση Ισθμίας</i>	557
Θεοτόκης Θεοδούλου <i>Ποντισμένα κτηριακά κατάλοιπα στη Δάρδιζα Ερμιόνης</i>	571
Σταματούλα Μακρυπόδη <i>Σφραγίσματα σε πηλό από την Πελοπόννησο. Διαχρονική και διατοπική εξέταση (από τους γεωμετρικούς έως και τους ρωμαϊκούς χρόνους)</i>	577
Άννα Αλεξανδροπούλου <i>Παρατηρήσεις σε γνωστά ειδώλια και σε έναν άγνωστο ναύσκο από την Πελοπόννησο</i>	585
Γ. ΒΥΖΑΝΤΙΟ – ΜΕΣΑΙΩΝΑΣ – ΝΕΟΤΕΡΟΙ ΧΡΟΝΟΙ	
Νικόλαος Σιώμκος <i>Η αναδιαμόρφωση ενός υστεροβυζαντινού ναού κατά τη μεταβυζαντινή περίοδο. Οι τοιχογραφίες της μονής του Αγίου Νικολάου στο Βαλτεσινίκο Αρκαδίας</i>	599
Susanne Metaxas <i>Νέα αρχαιολογικά στοιχεία για την οικιστική δραστηριότητα στο Παλλάντιον στην πρωτοβυζαντινή εποχή</i>	611
Ευαγγελία Π. Ελευθερίου – Νεκτάριος Ι. Σκάγκος <i>Σωστική ανασκαφή στη θέση Εκκλησιές Βουτιάνων Λακωνίας</i>	623
Μιχάλης Κάππας <i>Μεταμόρφωση Σκάρμηγκα και Άγιος Νικόλαος Αίπειας. Ανασκαφική διερεύνηση και εργασίες αποκατάστασης σε δύο βυζαντινά μνημεία της Μεσσηνίας</i>	633
Νικόλαος Ζίας – Μαρία-Χρυσούλα Στάικου – Κωνσταντίνος Πάντος – Κωνσταντίνα-Παρασκευή Δουβόγιαννη <i>Νικόαστρο Πύλου. Αποκατάσταση Ι. Ναού Μεταμόρφωσης Σωτήρος</i>	651
Ιωάννα Αγγελοπούλου – Σοφία Κίγκα – Ελένη Ταβουκτσή <i>Μελέτη στερέωσης-αποκατάστασης του ΝΑ επιθαλάσσιου πύργου του Κάστρου Μεθώνης</i>	661
Αναστασία Κουμούση <i>Μεσαιωνικό Υδραγωγείο Πάτρας. Η αποκάλυψη ενός άγνωστου δημοσίου έργου και η μεταφορά του</i>	671
Αναστασία Λερίου – Ελένη Γ. Μανωλέσσου <i>Βασιλική Κρανείου Αρχαίας Κορίνθου: επανεξέταση δεδομένων του χώρου και του μνημείου</i>	685
Αμαλία Ανδρουλιδάκη – Ευαγγελία Π. Ελευθερίου – Αντωνία Μαρδά-Στυψιανού – Αναστασία Τσακμάκη <i>Η πρόσφατη έρευνα στο κάστρο Γερακίου. Τα κοσμικά κτίσματα του οικισμού</i>	695
Ιωάννα Καράνη <i>Νεότερα στοιχεία για την Ιερά Μονή Μαρδακίου</i>	705
Ελένη Γεωργούλη <i>Οθωμανική αρχιτεκτονική στο Κάστρο Ακροκορίνθου. Αποκατάσταση και επανάχρηση Τεμένους Α΄</i>	715
Αναστασία Λερίου – Νικήτας Πάσσαρης <i>Ο Δημήτριος Ι. Πάλλας και η αρχαιολογία της παλαιοχριστιανικής Πελοποννήσου από τις αρχές της δεκαετίας του 1950 μέχρι σήμερα</i>	725
Έλλη Τζαβέλλα <i>Βυζαντινή κεραμική από την Αρχαία Κόρινθο και οι μαρτυρίες της για την οικιστική μορφή της πόλης</i>	735
Alexandra Konstantinidou <i>Medieval pottery from two Messenian churches: the Transfiguration at Metamorfofi (Skarmingas) and Saint Nicholas in Aipeia</i>	749

Νικόλαος Βασιλάκης <i>Πήλινες καπνοσύριγγες και λουλάδες ναργιλέ από το Κάστρο Πάτρας</i>	759
--	-----

Δ. ΕΙΔΙΚΟ ΘΕΜΑ: ΥΔΑΤΙΝΟΙ ΠΟΡΟΙ

Αθανάσιος Θέμος – Νικολέττα Κουλογεωργίου <i>Νέα τμήματα υδραγωγείου της Σπάρτης</i>	779
Αθανάσιος Θέμος– Αλέξανδρος Στρατής <i>Το υδραγωγείο του Γυθείου. Νέες επισημάνσεις και παρατηρήσεις</i>	785
Σταύρος Δ. Γιαννόπουλος <i>«Γῆ καὶ ὕδωρ» ως αιτία δικαστικής διένεξης μεταξύ πόλεων των Ελευθερολακώνων</i>	793
Γιάννης Χαιρετάκης <i>«Τὸ ὕδωρ ἐτέρωσε τρέψας». Η εκτροπή ενός ρέματος στα Μέγαρα</i>	803
Μηλιά Γιαννακούλη <i>Υστερορωμαϊκός αγωγός από τα έργα αποχέτευσης στο Άργος</i>	813
Ευαγγελία Μαλαπάνη <i>Ρωμαϊκά βαλανεία στο Πεταλίδι Μεσσηνίας</i>	821
Ολυμπία Βικάτου <i>Το ρωμαϊκό λουτρό της Σκαφιδιάς</i>	829
Yannis Lolos – Cees Passchier – Gül Sürmelihindi <i>Carbonate deposits in Roman aqueducts as a data source: examples from Corinthia and Argolis</i>	839
Άννα Σφήκα <i>Αρχαιολογικές μαρτυρίες της διαχείρισης των υδάτων στην περιοχή της Αρχαίας Κορίνθου</i>	847
Ανδριάνα Κώτση – Παρασκευή Αρμένη <i>Σωστική ανασκαφή λουτρικής εγκατάστασης στη θέση Μουχτέικο Καραβά Λακωνίας</i>	861
Γιώργος Β. Νικολάου <i>Αίτημα των κατοίκων των χωριών Μπερζοβά και Αγιωργίτικα Αρκαδίας προς την οθωνική κυβέρνηση για την αποστράγγιση των λιμναζόντων στην πεδιάδα της περιοχής υδάτων (1833-1835)</i>	871

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ

Αγελαράκης Αναγνώστης
Professor of Anthropology
Adelphi University
agelarakis@adelphi.edu

Αγγελοπούλου Ιωάννα
Αρχαιολόγος
Εφορεία Αρχαιοτήτων Μεσσηνίας
ioanna@castello.gr

Ακτύπη Κωνσταντίνα
Αρχαιολόγος
Εφορεία Αρχαιοτήτων Αχαΐας
kaktipi@culture.gr, konst.aktypi@gmail.com

Αλεξανδροπούλου Άννα
Δρ. Αρχαιολόγος
Εφορεία Αρχαιοτήτων Πειραιώς και Νήσων
anna.alexandropoulou@hol.gr

Αναστασιάδου Παναγιώτα
Αρχιτέκτων-Μηχανικός
Επιτροπή Συντήρησης Μνημείων Επιδαύρου
anast_you@yahoo.com

Ανδρουλιδάκη Αμαλία
Αρχιτέκτων-Μηχανικός
Διεύθυνση Προστασίας και Αναστήλωσης
Νεωτέρων και Σύγχρονων Μνημείων, ΥΠ.ΠΟ.Α.
aandroulidaki@culture.gr

Αρμένη Παρασκευή
Αρχαιολόγος
Εφορεία Αρχαιοτήτων Λακωνίας
timandra13@hotmail.com

Ασλαματζίδου-Κωστούρου Ζωή
Αρχαιολόγος, Επίτιμη Έφορος Αρχαιοτήτων
nikos_zoe_k@hotmail.com

Βασιλάκης Νικόλαος
Αρχαιολόγος
Εφορεία Αρχαιοτήτων Αχαΐας
nikosvasilakis91@gmail.com

Βασιλειάδου Μαγδαληνή
Δρ. Αρχαιολόγος
Εφορεία Αρχαιοτήτων Ανατολικής Αττικής
magdavasi@yahoo.gr

Βασιλογάμβρου Αδαμαντία
Δρ. Αρχαιολόγος, Επίτιμη Έφορος Αρχαιοτήτων
adapanvas@gmail.com

Βασιλοπούλου Ανδρομάχη
Αρχαιολόγος
Εφορεία Αρχαιοτήτων Αχαΐας
avasiloroulou@culture.gr

Βαφειάδης Γρηγόρης
Αρχαιολόγος
Διεύθυνση Τεκμηρίωσης και Προστασίας
Πολιτιστικών Αγαθών, ΥΠ.ΠΟ.Α.
gvafeiadis@culture.gr

Βικάτου Ολυμπία
Δρ. Αρχαιολόγος, Προϊσταμένη
Εφορεία Αρχαιοτήτων Αιτωλοακαρνανίας
και Λευκάδος
olvikatou@yahoo.gr

Βουτσάκη Σοφία
Professor of Greek Archaeology
University of Groningen
s.voutsaki@rug.nl

Βρεττός Αθανάσιος
Αρχαιολόγος
Εφορεία Αρχαιοτήτων Ανατολικής Αττικής
jahlive1985@hotmail.com

Γεωργιάδης Μερκούριος
Δρ. Αρχαιολόγος
Honorary Research Fellow
University of Nottingham
merkourisgeorgiadis@hotmail.com

Γεωργούλη Ελένη
Αρχιτέκτων-Μηχανικός
Εφορεία Αρχαιοτήτων Κορινθίας
lneg77@gmail.com

Γιαννακούλη Μηλιά
Αρχαιολόγος
Εφορεία Αρχαιοτήτων Αργολίδας
milgiannakouli@gmail.com

Γιαννόπουλος Σταύρος
Δρ. Αρχαίας Ιστορίας
Ειδικός Γραμματέας Εταιρείας Λακωνικών Σπουδών
gianno75@hotmail.com

Γιαννούλη Σταυρούλα
Αρχαιολόγος
Εφορεία Αρχαιοτήτων Ηλίας
efahle@culture.gr

Γκαζής Μιχάλης
Αρχαιολόγος
Εφορεία Αρχαιοτήτων Αχαΐας
mgkazis@culture.gr

Γκιώνη Μαρία
Αρχαιολόγος
Εφορεία Αρχαιοτήτων Κορινθίας
maria_gkioni@yahoo.gr

Δουβόγιαννη Κωνσταντίνα-Παρασκευή
Πολιτικός Μηχανικός, MSc
cv98188@yahoo.gr

Δουλφής Γεώργιος
Αρχαιολόγος, υποψήφιος διδάκτωρ
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
gdoulfis@yahoo.gr

Ελευθερίου Ευαγγελία
Δρ. Αρχαιολόγος
Εφορεία Αρχαιοτήτων Λακωνίας
evaelef@yahoo.com

Ελεφάντη Παρασκευή
Δρ. Αρχαιολόγος
The Malcolm H. Wiener Laboratory for
Archaeological Science, A.S.C.S.A.
paraskevielefanti@gmail.com

Ευσταθίου Ιωάννα
Αρχαιολόγος-Σπηλαιολόγος
Εφορεία Παλαιοανθρωπολογίας-Σπηλαιολογίας
gianna_efstathiou@yahoo.gr

Ζαββού Ελένη
Αρχαιολόγος, ΜΔΕ
Επιγραφικό Μουσείο
ezavvou@culture.gr

Ζίας Νικόλαος
Ομότιμος Καθηγητής
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Ήβου Γεωργία
Αρχαιολόγος, ΜΔΕ
Διεύθυνση Προϊστορικών και Κλασικών
Αρχαιοτήτων, ΥΠ.ΠΟ.Α.
g_inou@yahoo.gr

Θέμος Αθανάσιος
Δρ. Αρχαιολόγος
Επιγραφικό Μουσείο
ezavvou@culture.gr

Θεοδούλου Θεοτόκης
Δρ. Αρχαιολόγος
Εφορεία Εναλίων Αρχαιοτήτων
t_theotokis@hotmail.com

Καζολιάς Ευάγγελος
Πολιτικός Μηχανικός
Εφορεία Αρχαιοτήτων Αργολίδας
vkazolias@gmail.com

Κανελλόπουλος Χρυσάνθος
Επίκουρος Καθηγητής Κλασικής Αρχαιολογίας
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
chrys_kane@arch.uoa.gr

Κάππας Μιχάλης
Δρ. Αρχαιολόγος
Εφορεία Αρχαιοτήτων Μεσσηνίας
mgkappa@yahoo.gr

Καράνη Ιωάννα
Αρχιτέκτων-Μηχανικός
Διεύθυνση Ανασφάλωσης Βυζαντινών και
Μεταβυζαντινών Μνημείων, ΥΠ.ΠΟ.Α.
ikarani@tee.gr

Καραπαναγιώτου Άννα Βασιλική
Δρ. Αρχαιολόγος, Προϊσταμένη
Εφορεία Αρχαιοτήτων Αρκαδίας
akarapanagiotou@culture.gr
akarapanagiotou@gmail.com

Καρατζίκος Ιωάννης
Αρχαιολόγος
Εφορεία Αρχαιοτήτων Αργολίδας
ikaratzikos@yahoo.gr

Κεραμίδας Στέφανος
Αρχαιολόγος-Μουσειολόγος
Εφορεία Αρχαιοτήτων Κυκλάδων
efakyk@culture.gr

Κίγκα Σοφία
Αρχαιολόγος-Μουσειολόγος
Εφορεία Αρχαιοτήτων Ιωαννίνων
sofiakiga2005@hotmail.com

Κονδύλη Δώρα
Αρχαιολόγος
Εφορεία Αρχαιοτήτων Λακωνίας
dorakondyli@yahoo.gr

Κόρκα Έλενα
Δρ. Αρχαιολόγος, Προϊσταμένη
Γενική Διεύθυνση Αρχαιοτήτων και
Πολιτιστικής Κληρονομιάς, ΥΠ.ΠΟ.Α.
ekorka@culture.gr

Κουλογεωργίου Νίκη
Αρχαιολόγος, ΜΔΕ
Εφορεία Αρχαιοτήτων Λακωνίας
nikiklg6@yahoo.gr

Κουμούση Αναστασία
Δρ. Αρχαιολόγος, Προϊσταμένη
Εφορεία Αρχαιοτήτων Αχαΐας
anitakoumousi@yahoo.gr

Κουρσούμης Σωκράτης
Αρχαιολόγος, Υποψήφιος διδάκτωρ
Διεύθυνση Προϊστορικών και Κλασικών
Αρχαιοτήτων, ΥΠ.ΠΟ.Α.
skoursoumis@yahoo.gr

Κρουστάλης Ευάγγελος
Αρχαιολόγος, υποψήφιος διδάκτωρ
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
e_kroustalis@yahoo.gr

Κώτση Ανδριάνα
Αρχαιολόγος
Εφορεία Αρχαιοτήτων Λακωνίας
andekot@yahoo.gr

Λαμπάκη Αγγελική
Αρχαιολόγος
Εφορεία Αρχαιοτήτων Κορινθίας
agelika_l@yahoo.co.uk

Λαμπρινουδάκης Βασίλειος
Ομότιμος Καθηγητής
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
labrin@otenet.gr

Λαμπρόπουλος Σωτήρης
Δρ. Αρχαιολόγος
Διεύθυνση Τεκμηρίωσης και Προστασίας
Πολιτιστικών Αγαθών, ΥΠ.ΠΟ.Α.
sotiris.lambropoulos@gmail.com

Λεβέντη Ιφιγένεια
Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Κλασικής
Αρχαιολογίας
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
levnic@hol.gr

Λεβεντούρη Ζαχαρούλα
Αρχαιολόγος
Εφορεία Αρχαιοτήτων Ηλίας
zleventouri@culture.gr

Λερίου Αναστασία
Δρ. Αρχαιολόγος-Μουσειολόγος
Εφορεία Αρχαιοτήτων Κορινθίας
nleriou@yahoo.gr

Λώλος Γιάννης
Αναπληρωτής Καθηγητής Προϊστορικής
Αρχαιολογίας
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
ylolos@otenet.gr

Μαγγίδης Χριστοφίλης
Καθηγητής Κλασικών Σπουδών
Dickinson College
maggidic@dickinson.edu

Μακρυπόδη Σταματούλα
Αρχαιολόγος
Νομισματικό Μουσείο
stmakrypodii@yahoo.gr

Μαλαπάνη Ευαγγελία
Δρ. Αρχαιολόγος
Εφορεία Αρχαιοτήτων Μεσσηνίας
emalapani@gmail.com

Μαλτέζου Αφροδίτη
Αρχαιολόγος
Εφορεία Αρχαιοτήτων Λακωνίας
afmaltezu@gmail.com

Μανιάκη Άρτεμις
Αρχαιολόγος
Εφορεία Αρχαιοτήτων Αχαΐας
artemismaniaki@yahoo.gr

Μανωλέσσου Ελένη
Δρ. Αρχαιολόγος
Διεύθυνση Διαχείρισης Εθνικού
Αρχείου Μνημείων, ΥΠ.ΠΟ.Α.
manoleso@otenet.gr

Μαρδά-Στυψιανού Αντωνία
Αρχαιολόγος
Εφορεία Αρχαιοτήτων Λακωνίας
efalak@culture.gr

Ματζάνας Χρήστος
Δρ. Αρχαιολόγος
Εφορεία Αρχαιοτήτων Ηλίας
chmatzanas@culture.gr

Μοστράτος Γεώργιος
Δρ. Αρχαιολόγος
Διεύθυνση Διαχείρισης Εθνικού
Αρχείου Μνημείων ΥΠ.ΠΟ.Α.
georgios_mostratos@yahoo.co.uk

Μουτάφη Ιωάννα
Δρ. Αρχαιολόγος
University of Cambridge
imoutafi@yahoo.gr

Μπαλλά Φωτεινή
Δρ. Αρχαιολόγος
Σπουδαστήριο Αρχαιολογίας και Ιστορίας Τέχνης
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
fbala@uoa.gr

Μπάνου Αιμιλία
Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Προϊστορικής
Αρχαιολογίας
Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου
eban@otenet.gr

Νικολάου Γεώργιος
Αναπληρωτής Καθηγητής Νεότερης
Ελληνικής Ιστορίας
Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων
g_v_nikolaou@hotmail.com

Νικολέντζος Κωνσταντίνος
Δρ. Αρχαιολόγος
Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο
knikolentzos@culture.gr

Ντάρλας Ανδρέας
Δρ. Αρχαιολόγος, Προϊστάμενος
Εφορεία Παλαιοανθρωπολογίας-Σπηλαιολογίας
adarlas@culture.gr

Παναγοπούλου Ελένη
Αρχαιολόγος, Αναπληρώτρια Προϊσταμένη
Εφορεία Παλαιοανθρωπολογίας-Σπηλαιολογίας
elenipapanagorou@yahoo.com

Πάντος Κωνσταντίνος
Αρχιτέκτων-Μηχανικός
Επιτροπή Κάστρων Πυλίας
konstantinos.pantos@gmail.com

Παπαγιαννόπουλος Κωνσταντίνος
Αρχαιολόγος-Εκπαιδευτικός
Ινστιτούτο Τοπικής Ιστορίας, Καμενίτσα Αχαΐας
insti.gr@gmail.com

Παρτίδα Έλενα
Δρ. Αρχαιολόγος
Αρχαιολογικό Μουσείο Πατρών
amazonp207@gmail.com

Παχύγιαννη Αφροδίτη
Πολιτικός Μηχανικός
Εφορεία Αρχαιοτήτων Αργολίδας
efaarg@culture.gr

Πετρόπουλος Μιχάλης
Δρ. Αρχαιολόγος, Επίτιμος Έφορος Αρχαιοτήτων
petropoulosm@gmail.com

Ραπτόπουλος Σωτήριος
Δρ. Αρχαιολόγος
Εφορεία Αρχαιοτήτων Γρεβενών
sgrapto@yahoo.com

Ριζάκης Αθανάσιος
Ομότιμος Διευθυντής Ερευνών
Κέντρο Ελληνικής και Ρωμαϊκής Αρχαιότητας
Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών
arizakis@yahoo.com

Σαρρή Ελένη
Αρχαιολόγος
Εφορεία Αρχαιοτήτων Αργολίδας
el.sarri@yahoo.gr

Σιμώνη Ελένη
Δρ. Αρχαιολόγος
Πανεπιστήμιο Πατρών
hsimoni@upatras.gr

Σιώμκος Νικόλαος
Δρ. Αρχαιολόγος
Εφορεία Αρχαιοτήτων Χαλκιδικής και Αγίου Όρους
siomkosnikos@yahoo.gr

Σκάγκος Νεκτάριος
Αρχαιολόγος, υποψήφιος διδάκτωρ
Εφορεία Αρχαιοτήτων Λακωνίας
Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων
nekskag@yahoo.gr

Σμέρου Γαρυφαλιά
Αρχαιολόγος, υποψήφια διδάκτωρ
Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου
garifalia.smerou@gmail.com

Σούρλας Δημήτρης
Αρχαιολόγος, υποψήφιος διδάκτωρ
Εφορεία Αρχαιοτήτων Πόλης Αθηνών
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
d.sourlas@nootropia.gr

Σουχλέρης Λεωνίδα
Αρχαιολόγος
Εφορεία Αρχαιοτήτων Λακωνίας
lsoukleris@gmail.com

Σπυροπούλου Σοφία
Αρχαιολόγος
Διεύθυνση Προϊστορικών και Κλασικών
Αρχαιοτήτων, ΥΠ.ΠΟ.Α.
sspiropoulou@culture.gr

Στάικου Μαρία-Χρυσούλα
Αρχαιολόγος
marisa_stk@yahoo.com

Στρατής Αλέξανδρος
Αρχαιολόγος, ΜΔΕ
Εφορεία Αρχαιοτήτων Πειραιώς και Νήσων
alstratis@yahoo.gr

Σφήκα Άννα
Αρχαιολόγος, ΜΔΕ
annasfika@gmail.com

Ταβουκτσή Ελένη
Πολιτικός Μηχανικός, MSc
elenitavouktsi@yahoo.gr

Τζαβέλλα Έλλη
Δρ. Αρχαιολόγος
Ανοικτό Πανεπιστήμιο Κύπρου
ellitzav@gmail.com

Τζαβελοπούλου Κατερίνα
Δρ. Αρχαιολόγος
katerinatzav@hotmail.com

Τσάκα Κατερίνα
Αρχαιολόγος
Εφορεία Αρχαιοτήτων Κορινθίας
ktsaka@gmail.com

Τσακμάκη Αναστασία
Αρχαιολόγος
Εφορεία Αρχαιοτήτων Λακωνίας
efalak@culture.gr

Τσαραβόπουλος Άρης
Αρχαιολόγος
aristsaravopoulos@hotmail.com

Τσιλογιάννη Παναγιώτα
Δρ. Αρχαιολόγος
ptsilogianni@gmail.com

Φράγκου Γκέλυ
Αρχαιολόγος
gelyfragoy11@hotmail.com

Φριτζίλας Σταμάτης
Δρ. Αρχαιολόγος
Εφορεία Αρχαιοτήτων Μεσσηνίας
sfritzilas@gmail.com

Χαιρετάκης Γιάννης
Αρχαιολόγος, υποψήφιος διδάκτωρ
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
yannischaitretakis@gmail.com

Χατζηαγγέλου Δημήτρης
Αρχαιολόγος
Διεύθυνση Προϊστορικών και Κλασικών
Αρχαιοτήτων, ΥΠ.ΠΟ.Α.
hatziangelu@yahoo.com

Χριστοφίλου Θεώνη
Αρχαιολόγος
Εφορεία Αρχαιοτήτων Αρκαδίας
theoni.christophilou@gmail.com

Konstantinidou Alexandra
Δρ. Αρχαιολόγος
Εφορεία Αρχαιοτήτων Μεσσηνίας
alexandra.archeo@gmail.com

Metaxas Susanne
Δρ. Αρχαιολόγος
Εφορεία Αρχαιοτήτων Αρκαδίας
susanne.metaxas@yahoo.com

Passchier Cees
Professor
Johannes Gutenberg-Universität Mainz
cpasschi@uni-mainz.de

Prent Mieke
Δρ. Αρχαιολόγος
Vrije Universiteit Amsterdam
a.prent@vu.nl

Psaroudakis Kyriakos
Δρ. Αρχαιολόγος
Διεύθυνση Προϊστορικών και Κλασικών
Αρχαιοτήτων, ΥΠ.ΠΟ.Α.
kyrpsar@gmail.com

Rife Joseph L.
Associate Professor
Vanderbilt University
joseph.rife@vanderbilt.edu

Schauer Christa
Δρ. Αρχαιολόγος
Αυστριακό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Αθηνών
christa.schauer@oeai.at

Thorne Stuart
Αρχαιολόγος
Ολλανδικό Ινστιτούτο Αθηνών
stuartthorne@cybercom.net

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ

AA	<i>Archäologischer Anzeiger</i>
AAA	<i>Αρχαιολογικά Ανάλεκτα εξ Αθηνών</i>
ABME	<i>Αρχαίον των Βυζαντινών Μνημείων της Ελλάδος</i>
<i>ActaPraehistA</i>	<i>Acta praehistorica et archaeologica</i>
AΔ	<i>Αρχαιολογικόν Δελτίον</i>
AE	<i>Αρχαιολογική Εφημερίς</i>
<i>Agora</i>	<i>The Athenian Agora: Results of Excavations Conducted by the American School of Classical Studies at Athens</i>
AJA	<i>American Journal of Archaeology</i>
AKB	<i>Archäologisches Korrespondenzblatt</i>
<i>AntDenk</i>	<i>Antike Denkmäler</i>
<i>AntJ</i>	<i>The Antiquaries Journal</i>
AR	<i>Archaeological Reports (Supplement to JHS)</i>
ASAA	<i>Annuario della Scuola Archeologica di Atene e delle Missioni Italiane in Oriente</i>
AW	<i>Antike Welt: Zeitschrift für Archäologie und Kulturgeschichte</i>
AZ	<i>Archäologische Zeitung</i>
BABesch	<i>Bulletin Antieke Beschaving</i>
BAR	<i>British Archaeological Reports</i>
BÉFAR	<i>Bibliothèque des Écoles françaises d'Athènes et de Rome</i>
BCH	<i>Bulletin de correspondance hellénique</i>
BICS	<i>Bulletin of the Institute of Classical Studies</i>
BSA	<i>Annual of the British School at Athens</i>
BF	<i>Byzantinische Forschungen</i>
BZ	<i>Byzantinische Zeitschrift</i>
CArchJ	<i>Cambridge Archaeological Journal</i>
CÉFR	<i>Collection de l'École française de Rome</i>
<i>Corinth</i>	<i>Corinth: Results of Excavations Conducted by the American School of Classical Studies at Athens</i>
CPh	<i>Classical Philology</i>
CR	<i>Classical Review</i>
CMGA	<i>Conservation and Management of Archaeological Sites</i>
CMS	<i>Corpus der Minoischen und Mykenischen Siegel</i>
CQ	<i>Classical Quarterly</i>
CRAI	<i>Comptes-rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres (Paris)</i>
CSCA	<i>California Studies in Classical Antiquity</i>
CVA	<i>Corpus Vasorum Antiquorum</i>
DHA	<i>Dialogues d'histoire ancienne</i>
ΔΙΕΕ	<i>Δελτίον Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας</i>
DOP	<i>Dumbarton Oaks Papers</i>
ΔΧΑΕ	<i>Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας</i>
EEBM	<i>Επετηρίς Εταιρείας Βοιωτικών Μελετών</i>
EEBS	<i>Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών</i>
EMC	<i>Échos du monde classique: Classical Views</i>
ÉPRO	<i>Études préliminaires aux religions orientales dans l'Empire romain</i>
Έργον	<i>Τὸ Έργον τῆς Έν Αθήναις Αρχαιολογικῆς Εταιρείας</i>
HThR	<i>Harvard Theological Review</i>
IG	<i>Inscriptiones Graecae</i>
IJHA	<i>International Journal of Historical Archaeology</i>
INJ	<i>The Israel Numismatic Journal</i>
JAS	<i>Journal of Archaeological Science</i>
JdI	<i>Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts</i>
JFA	<i>Journal of Field Archaeology</i>
JHS	<i>Journal of Hellenic Studies</i>

JIAN	<i>Journal international d'archéologie numismatique</i>
JMA	<i>Journal of Mediterranean Archaeology</i>
JÖAI	<i>Wissenschaftlicher Jahresbericht des Österreichischen Archäologischen Instituts</i>
JÖB	<i>Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik</i>
JRA	<i>Journal of Roman Archaeology</i>
JRGZM	<i>Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz</i>
LIMC	<i>Lexikon Iconographicum Mythologiae Classicae</i>
MBHA	<i>Münstersche Beiträge zur antiken Handelsgeschichte</i>
MDAI(A)	<i>Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Athenische Abteilung</i>
MDAI(I)	<i>Istanbuler Mitteilungen / Deutsches Archäologisches Institut, Abteilung Istanbul: Beiheft</i>
MDAI(R)	<i>Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Römische Abteilung: Ergänzungsheft</i>
MMAI	<i>Monuments et mémoires publiés par l'Académie des inscriptions et belles-lettres, Fondation Eugène Piot</i>
MÉFRA	<i>Mélanges de l'École française de Rome, Antiquité</i>
MonAnt	<i>Monumenti antichi</i>
ÖJh	<i>Jahreshefte des Österreichischen archäologischen Instituts in Wien</i>
OpAth	<i>Opuscula Atheniensa</i>
OpRom	<i>Opuscula Romana</i>
Opuscula	<i>Opuscula. Annual of the Swedish Institutes in Athens and Rome</i>
ΠΑΕ	<i>Πρακτικά τῆς Ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας</i>
PoDIA	<i>Proceedings of the Danish Institute at Athens</i>
QDAP	<i>Quarterly of the Department of Antiquities of Palestine</i>
RA	<i>Revue archéologique</i>
RAC	<i>Rivista di Archeologia Cristiana</i>
RdA	<i>Rivista di Archeologia</i>
RDAC	<i>Report of the Department of Antiquities Cyprus</i>
RE	<i>Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft</i>
REB	<i>Revue des études byzantines</i>
REG	<i>Revue des études grecques</i>
RESEE	<i>Revue des études sud-est européennes</i>
RN	<i>Revue numismatique</i>
RPC	<i>Roman Provincial Coinage</i>
SEG	<i>Supplementum Epigraphicum Graecum</i>
SGDI	<i>Sammlung der griechischen Dialekt-Inschriften</i>
TAPhA	<i>Transactions of the American Philological Association</i>
ThesCRA	<i>Thesaurus Cultus et Rituum Antiquorum</i>
TM	<i>Travaux et Mémoires</i>

ΠΡΟΛΟΓΟΙ

Πρόλογος των επιμελητών

Το Διεθνές Συνέδριο «Το Αρχαιολογικό Έργο στην Πελοπόννησο» (1ο ΑΕΠΕΛ), που διοργάνωσαν από κοινού το Υπουργείο Πολιτισμού (Γενική Διεύθυνση Αρχαιοτήτων και Πολιτιστικής Κληρονομιάς, Δ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, ΛΗ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, ΛΘ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, 6η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, 25η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Πελοποννησιακών Σπουδών, Επιγραφικό Μουσείο) και το Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου (Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Διαχείρισης Πολιτισμικών Αγαθών – Τμήμα Ι.Α.Δ.Π.Α.), πραγματοποιήθηκε με επιτυχία στην Τρίπολη στις 7-11 Νοεμβρίου 2012. Έλληνες και ξένοι συνάδελφοι συμμετείχαν με περισσότερες από 150 προφορικές και αναρτημένες ανακοινώσεις, προσφέροντας ένα πανόραμα της σύγχρονης αρχαιολογικής έρευνας στην Πελοπόννησο και τα Κύθηρα.

Πρόθεση όλων ήταν ο θεσμός αυτός να εδραιωθεί, με συνέδρια που θα επαναλαμβάνονται σε τακτική βάση και με ευρεία αναγνώριση από το επιστημονικό κοινό. Ήδη πραγματοποιήθηκε η Β' Επιστημονική Συνάντηση «Το Αρχαιολογικό Έργο στην Πελοπόννησο» (ΑΕΠΕΛ2), την οποία διοργάνωσε το Τμήμα Ι.Α.Δ.Π.Α. του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου στην Καλαμάτα (1-4 Νοεμβρίου 2017). Η παρούσα έκδοση, την οποία συντόνισαν η Εφορεία Αρχαιοτήτων Αρκαδίας (ΕΦ.Α.ΑΡΚ.) και το Τμήμα Ι.Α.Δ.Π.Α. του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου, εγκαινιάζει τη σειρά των Πρακτικών των συνεδρίων αυτών.

Στην έκδοση του παρόντος τόμου ακολουθήθηκε η σειρά του προγράμματος του συνεδρίου, με χρονολογική διαίρεση σε περιόδους (Προϊστορικό Τμήμα, Κλασικό – Ρωμαϊκό Τμήμα, Βυζαντινό – Μεσαιωνικό – Νεότερο Τμήμα), γεωγραφική διαίρεση σε νομούς (Αρκαδία, Αργολίδα, Λακωνία, Μεσσηνία, Ηλία, Κορινθία) και, τέλος, το ειδικό θέμα του συνεδρίου με τίτλο «Υδάτινοι Πόροι». Ευχαριστούμε τους συγγραφείς για την έγκαιρη αποστολή των κειμένων και την κατανόησή τους για την καθυστέρηση στην ολοκλήρωση της έκδοσης. Ευχαριστούμε, επίσης, την κα Σοφία Ανδρικοπούλου, που ανέλαβε τη γραμματειακή υποστήριξη για λογαριασμό της ΕΦ.Α.ΑΡΚ., τις κ.κ. Βασιλική Καραγιάννη, Δήμητρα Οικονόμου, Ευτέρπη Ράλλη και Μαρία Σοφικίτου, που εργάστηκαν στη μορφοποίηση των κειμένων, και τον κ. Γιώργο Κάππο, που επιμελήθηκε το εξώφυλλο του τόμου.

Η παρούσα έκδοση έρχεται να επιβεβαιώσει την πεποίθησή μας ότι το Αρχαιολογικό Έργο στην Πελοπόννησο αποτελεί θεσμό ζωντανό και αναπόσπαστο μέρος του διαλόγου για την αρχαιολογική έρευνα στην Πελοπόννησο. Ευχόμαστε οι συναντήσεις του Αρχαιολογικού Έργου στην Πελοπόννησο και οι αντίστοιχες εκδόσεις να συνεχίσουν να προσελκύουν τη συμμετοχή των επιστημόνων που δραστηριοποιούνται στην περιοχή και το ενδιαφέρον του ευρύτερου επιστημονικού κοινού.

Κλείνοντας, αφιερώνουμε τον τόμο αυτό στη μνήμη της αγαπητής συναδέλφου Βάσως Πέννα, που με θέρμη υποστήριξε και προώθησε τον θεσμό του ΑΕΠΕΛ.

Δρ. Ελένη Ζυμή
Επίκουρος Καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

Δρ. Άννα-Βασιλική Καραπαναγιώτου
Προϊσταμένη Εφορείας Αρχαιοτήτων Αρκαδίας

Δρ. Μαρία Ξανθοπούλου
Επίκουρος Καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

*Εναρκτήρια ομιλία του Διεθνούς Συνεδρίου
«Το Αρχαιολογικό Έργο στην Πελοπόννησο»
(1ο ΑΕΠΕΛ)*

Το κουβάρι των μυθικών απαρχών της Πελοποννήσου άρχισε να ξετυλίγεται όταν ο νεαρός Πέλοπας, του οποίου η μορφή, όπως απεικονίζεται σε αττικό ερυθρόμορφο αμφορέα του 410 π.Χ., αποτέλεσε το εμβληματικό μοτίβο του έντυπου υλικού του συνεδρίου, νίκησε στη γνωστή αρματοδρομία τον Οινόμαο, βασιλιά της Πίσσας και κέρδισε ως σύζυγο την Ιπποδάμεια, κόρη του βασιλιά.

Σήμερα, σε αυτό τον χώρο, στην καρδιά του Μοριά, ξεκινά ένα διεθνές συνέδριο που στόχο έχει να δημοσιοποιήσει, όχι μόνο στο ειδικό αλλά και στο ευρύ κοινό, πτυχές από το πολυσχιδές έργο της αρχαιολογικής έρευνας στη γεωγραφική ενότητα της Πελοποννήσου. Πρόκειται για μία πρωτοβουλία που διοργανώνουν από κοινού περιφερειακές και ειδικές περιφερειακές υπηρεσίες της Γενικής Γραμματείας Πολιτισμού και το Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Διαχείρισης Πολιτισμικών Αγαθών του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου. Στο συνέδριο θα παρουσιαστούν πάνω από 150 πρωτότυπες ανακοινώσεις που καλύπτουν το ευρύ φάσμα του εντοπισμού, της αποκάλυψης, ανασκαφής, τεκμηρίωσης, προστασίας, συντήρησης, αποκατάστασης και ανάδειξης αρχαιοτήτων από τις απαρχές της ανθρώπινης παρουσίας στη γη του Πέλοπα έως και τους πρώτους μετεπαναστατικούς χρόνους. Η εικονική μας πλοήγηση σε ιστορικούς τόπους της Πελοποννήσου θα περιλαμβάνει πολλούς σταθμούς από την προϊστορική ακρόπολη του Τείχους Δυμαίων στην Αχαΐα έως τα παλαιολιθικά κατάλοιπα και την έρευνα σπηλαίων της λακωνικής Μάνης, από το έργο αποκατάστασης των μνημείων του Ασκληπιείου της Επιδαύρου έως τις πρόσφατες έρευνες στον αρχαιολογικό χώρο της Ολυμπίας, από τα νέα στοιχεία για την οικιστική δραστηριότητα στην Αρκαδία κατά τη βυζαντινή περίοδο έως τις αναστηλώσεις στις καστροπολιτείες του Μυστρά και της Μεθώνης. Στους σταθμούς της περιήγησής μας περιλαμβάνονται και οι νέες αρχαιολογικές ανακαλύψεις στις Περιφερειακές Ενότητες Αρκαδίας, Κορινθίας και Λακωνίας με αφορμή το τεχνικό έργο της κατασκευής της νέας Εθνικής Οδού της Πελοποννήσου καθώς και τα σημαντικά μουσειακά έργα που βρίσκονται σε εξέλιξη.

Όλο αυτό το πολυσχιδές ερευνητικό έργο στηρίζεται στην επίμονη προσπάθεια διαφόρων φορέων του Υπουργείου Παιδείας, Θρησκευμάτων, Πολιτισμού και Αθλητισμού. Κατ' αρχήν και κατά κύριο λόγο στο στελεχιακό δυναμικό των Περιφερειακών Υπηρεσιών της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας του Υπουργείου που δραστηριοποιούνται στην Πελοπόννησο, των Εφορειών, δηλαδή, Προϊστορικών - Κλασικών και Βυζαντινών Αρχαιοτήτων. Σημαντική, εξάλλου, είναι η πολύχρονη ερευνητική δουλειά που επιτελούν αρχαιολογικά τμήματα Πανεπιστημιακών Ιδρυμάτων της χώρας μας, ξένες αρχαιολογικές σχολές που δραστηριοποιούνται στην Πελοπόννησο αλλά και επιστημονικές επιτροπές του Ταμείου Διαχείρισης Πιστώσεων για την Εκτέλεση Αρχαιολογικών Έργων. Η καταγραφή, τεκμηρίωση και προβολή του αρχαιολογικού πλούτου της χώρας μας δεν αποτελεί μοναδικό προνόμιο των αρχαιολόγων αλλά βασίζεται στη διεπιστημονική συνεργασία που δένει αρμονικά παραδοσιακές ερευνητικές μεθόδους με τις νέες τεχνολογίες αποδεικνύοντας ότι η αρχαιολογία, η έρευνα δηλαδή του παρελθόντος είναι μία ζωντανή δραστήρια επιστήμη με μέλλον. Συντηρητές, αρχιτέκτονες και πολιτικοί μηχανικοί, χημικοί μηχανικοί και ηλεκτρολόγοι μηχανολόγοι, σχεδιαστές, τοπογράφοι, διοικητικοί υπάλληλοι, φύλακες και εργάτες είναι πολύτιμοι συνεργάτες μας σε αυτήν την προσπάθεια. Θα επιτρέψετε σε εμάς τους αρχαιολόγους να διατηρήσουμε το μοναδικό προνόμιο να συνιστούμε το διάυλο επικοινωνίας ανάμεσα στα κατάλοιπα του παρελθόντος και στην κοινωνία του παρόντος. Θα ήθελα εδώ να αναφερθώ ειδικά σε μία ομάδα συνέδρων, στους νέους επιστήμονες με ειδικές σπουδές και γλωσσομάθεια, πολίτες της Ελλάδας και της Ευρώπης, που παραμένουν και

δραστηριοποιούνται στην περιφέρεια και όχι στην πρωτεύουσα και υποστηρίζουν το έργο μας.

Το «Αρχαιολογικό Έργο στην Πελοπόννησο» δε θα ήταν δυνατόν να πραγματοποιηθεί χωρίς την αμέριστη συμπαράσταση τόσο της πολιτείας όσο και της τοπικής αυτοδιοίκησης. Ευχαριστούμε θερμά το Υπουργείο μας και ιδιαίτερα τον Αναπληρωτή Υπουργό Πολιτισμού και Αθλητισμού κ. Κωνσταντίνο Τζαβάρα για την οικονομική υποστήριξη του εγχειρήματος, από την οποία καλύφθηκε το μεγαλύτερο μέρος του έντυπου υλικού στους φακέλλους που μοιράστηκαν στους συνέδρους, η ενίσχυση των μικροφωνικών εγκαταστάσεων των αιθουσών και η μεταφορά των συνέδρων στην αρχαιολογική εκδρομή της Κυριακής. Ως σημαντικότερο θεσμό για τις πολιτιστικές δράσεις της Περιφέρειας Πελοποννήσου χαρακτήρισε τη διεθνή αυτή συνάντηση ο κ. Πέτρος Τατούλης, Περιφερειάρχης Πελοποννήσου, ο οποίος υποστηρίζει με θέρμη και δημοσίως το έργο που επιτελούν οι Αρχαιολογικές Υπηρεσίες. Εκ μέρους της Επιστημονικής και της Οργανωτικής Επιτροπής εκφράζω τις ευχαριστίες μου στην Περιφερειακή Ένωση Δήμων Πελοποννήσου και στον Πρόεδρο της κ. Παναγιώτη Νίκα, Δήμαρχο Καλαμάτας, για τη χορηγία των αναψυκτικών καθ' όλη τη διάρκεια του συνεδρίου. Με ιδιαίτερο ενθουσιασμό και αγάπη ανέλαβε ένα μέρος της διοργάνωσης του Συνεδρίου ο Δήμος Τρίπολης παραχωρώντας αφιλοκερδώς το σύνολο των χώρων του Πνευματικού Κέντρου για τέσσερις ημέρες και προσφέροντας τη δεξίωση και τη μουσική βραδιά με το Δώρο Δημοσθένους το Σάββατο βράδυ, μετά από τη λήξη των εργασιών. Θα ήθελα προσωπικά να ευχαριστήσω για τις ενέργειές τους το Δήμαρχο Τρίπολης κ. Γιάννη Σμυρνιώτη, την Αντιδήμαρχο και Πρόεδρο του Νομικού Προσώπου του Δήμου κα Χριστίνα Ζαμπαθά και τον υπάλληλο του Δήμου κ. Θόδωρο Τσιάμη. Δεν θα πρέπει εδώ να ξεχάσουμε να αναφέρουμε και επαγγελματίες της πόλης μας που υποστήριξαν οικονομικά το εγχείρημά μας και συγκεκριμένα το τουριστικό γραφείο Παναγιώτης Καπόγιαννης, τα Λατομεία Λαρσινός, το Ράδιο Ταξί Άγιος Χριστόφορος, την εταιρεία πληροφοριακών συστημάτων Βράτιμος – Δούλος, το μεζεδοπωλείο Χοές, το βιβλιοπωλείο Πάπυρος, το φωτοτυπείο Φανής Παπαντωνίου και το οινοποιείο Σπυρόπουλου.

Το Συνέδριο διαρθρώνεται σε τρία ξεχωριστά τμήματα που λαμβάνουν χώρα παράλληλα σε τρεις αίθουσες: στο Προϊστορικό Τμήμα, στο Κλασικό – Ρωμαϊκό Τμήμα και στο Βυζαντινό – Μεσαιωνικό – Νεότερο Τμήμα. Οι συνεδρίες των τμημάτων αυτών συντονίζονται από Προεδρεία που απαρτίζονται από Εφόρους Αρχαιοτήτων, εν ενεργεία και επίτιμους, πανεπιστημιακούς δασκάλους και διευθυντές ξένων αρχαιολογικών σχολών, έγκριτους επιστήμονες οι οποίοι αποδέχθηκαν την πρότασή μας για να συμβάλλουν με το κύρος τους στην επιτυχή έκβαση του συνεδρίου και τους ευχαριστούμε θερμά για αυτό.

Όταν πριν από δύο μήνες εισηγήθηκα στους συναδέλφους της Επιστημονικής και της Οργανωτικής Επιτροπής να αναλάβει η ΛΘ' Εφορεία Αρχαιοτήτων το μεγάλο βάρος της τελικής προετοιμασίας του συνεδρίου γνώριζα πολύ καλά ότι το στελεχιακό δυναμικό της Υπηρεσίας μπορεί να τα φέρει άψογα εις πέρας με το δύσκολο έργο του τελικού σταδίου της διοργάνωσης. Στην Ελένη Χαλκίδη, στη Γεωργία Παπαδοπούλου, στη Βίκυ Καραγιάννη και στο Γιώργο Κάππο οφείλω πολλά ως Πρόεδρος της Οργανωτικής Επιτροπής και εκφράζω τις ευχαριστίες μου.

Η έναρξη του συνεδρίου για το «Αρχαιολογικό Έργο στην Πελοπόννησο» συμπίπτει με μία σημαντική ημέρα για το μέλλον της χώρας. Από αυτήν εδώ την αίθουσα, από την καρδιά της Πελοποννήσου στέλνεται στο ελληνικό και στα ευρωπαϊκά κοινοβούλια ένα ηχηρό μήνυμα αισιοδοξίας. Είναι το μήνυμα της επιστημονικής συνεργασίας, της ομαδικής δουλειάς, της αφοσίωσης στο καθήκον και της προσήλωσης στους υψηλούς στόχους που υπηρετεί η αρχαιολογική επιστήμη.

*Δρ. Άννα Βασιλική Καραπαναγιώτου
Προϊσταμένη Εφορείας Αρχαιοτήτων Αρκαδίας
Πρόεδρος της Οργανωτικής Επιτροπής του 1ου ΑΕΠΕΑ*

ΚΛΑΣΙΚΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ

Ποντισμένα κτηριακά κατάλοιπα στη Δάρδιζα Ερμιόνης

Σε αυτοψία κλιμακίου της Εφορείας Εναλίων Αρχαιοτήτων¹, τον Νοέμβριο του 2004, για την αδειοδότηση επαναλειτουργίας εξέδρας φόρτωσης υλικών στην περιοχή του όρμου Δάρδιζας στο Δήμο Ερμιόνης, εντοπίστηκαν στην ανατολική πλευρά του όρμου ποντισμένα κατάλοιπα δύο κτηριακών συγκροτημάτων. Η διερεύνηση, στο πλαίσιο της αυτοψίας, ήταν πολύ σύντομη και δεν κατέστη δυνατόν να επαναληφθεί ώστε να μελετηθούν ενδελεχώς τα κτηριακά λείψανα². Εντούτοις θεωρείται σκόπιμη η γνωστοποίηση της ύπαρξής τους, αφενός για την αποτελεσματικότερη προστασία τους και αφετέρου με την ελπίδα να προκαλέσει την πληρέστερη μελέτη τους στο μέλλον.

Στο ανατολικό πέρας της παραλίας της Δάρδιζας σχηματίζεται μικρός όρμος, προστατευμένος από ανατολικά από τον λόφο Αλατοβούνι (εικ. 1). Στον μυχό του όρμου βρίσκονται οι παλιές (των δεκαετιών 1950, 1960) εγκαταστάσεις λατομικών εργασιών Μποδοσάκη. Διατηρούνται ακόμη κτήρια και εργαστηριακοί χώροι, περιφερειακή προκυμιά από ξερολιθιά και δρόμος που περιτρέχει τον όρμο και ανηφορίζει από στο μέσον της δυτικής πλευράς του για να καταλήξει στην εναέρια εξέδρα φόρτωσης των λατομικών υλικών στα πλοία. Η εξέδρα με τον ιμάντα εδράζεται σε βάση από σκυρόδεμα μέσα στη θάλασσα, στα -12 μ. περίπου.

Κατά μήκος της ανατολικής πλευράς του όρμου και μέχρι την εξέδρα ο βυθός είναι κατάσπαρτος από σύγχρονα υλικά. Ανάμεσά τους εντοπίστηκαν όστρακο βυζαντινού αμφορέα, καθώς και επίπεδη βάση παραδοσιακού αγγείου. Και τα δύο αντικείμενα φαίνεται να αποτελούν τυχαίες απορρίψεις από πλοία που χρησιμοποίησαν τον προστατευμένο όρμο ως αγκυροβόλιο. Κατά μήκος της παραλίας του όρμου μία ζώνη πλάτους 100 μ. περίπου, η οποία καταλήγει σε βάθος -4/5 μ. αποτελεί βυθισμένη αρχαία ακτογραμμή. Το φαινόμενο παρατηρείται σε όλες τις ακτές της Πελοποννήσου πλην της βόρειας, όπως μαρτυρούν τα ποντισμένα κατάλοιπα στις Κεγχρεές, την Επίδαυρο, το Φούρκαρι, την Ερμιόνη, το Πορτοχέλι, το Σαλάντι, την Πλάκα Λεωνιδίου, το Παυλοπέτρι, την Πλύτρα, τη Μεθώνη, τη Φειά κ.ά.

Η ζώνη αυτή εκτείνεται κατά μήκος της παραλίας ολόκληρου του όρμου της Δάρδιζας όπως φαίνεται και στη δορυφορική εικόνα από το Google Earth (εικ. 1). Στο τμήμα των 500 μ. περίπου που ερευνήθηκε, από το ανατολικό πέρας του όρμου και δυτικά, ο βυθός είναι καλυμμένος από μικρούς και μεσαίους λίθους, οι οποίοι αποτελούν πιθανότατα αποσυντεθειμένο οικοδομικό υλικό. Η κατάληξη της ζώνης αυτής στα νότια δίνει την εικόνα παράκτιου κροκαλοπαγούς σχηματισμού (beach rock).

Στον θαλάσσιο χώρο μπροστά από το Σχολείο των εγκαταστάσεων Μποδοσάκη εντοπίζονται τα βυθισμένα κατάλοιπα δύο συγκροτημάτων κτηρίων (15 × 15 μ. και 8 × 8 μ. περίπου, βλ. εικ. 1). Οι τοίχοι σώζονται σε ύψος μέχρι 1 μ., ξεκινώντας από την ισοβαθή των 2,5 μ. και συνεχίζοντας προς την παραλία με βαθμιαία μειούμενο σωζόμενο ύψος μέχρι την ακτή. Το πάχος των τοίχων ποικίλλει από 0,50 μ. στους εσωτερικούς μέχρι 0,80 μ. στους εξωτερικούς. Το άνω σωζόμενο τμήμα τους είναι κτισμένο με αργολιθοδομή, ενώ σε κάποιους είναι ορατή στη βάση στρώση κεραμικών. Στη βάση των τοίχων και στις γωνίες χρησιμοποιούνται, σε κάποιες περιπτώσεις, λιθόπλινθοι (εικ. 2, 3).

¹ Το κλιμάκιο αποτελούσαν ο υπογράφων, η καταδυόμενη αρχιτέκτων Αικατερίνη Ταγωνίδου και ο καταδυόμενος εργατοτεχνίτης Σπυρίδων Μουρέας, στους οποίους οφείλονται θερμές ευχαριστίες για τη συμβολή τους.

² Βλ. σχετική υπηρεσιακή αναφορά του υπογράφοντος προς την Εφορεία Εναλίων Αρχαιοτήτων με αριθ. πρωτ. 5085/19-11-2004.

Το βορειότερο σύμπλεγμα αποτελείται από οκτώ τουλάχιστον κλειστούς ορθογώνιους χώρους στα νότια, ενώ ένας μεγάλος χώρος, ίσως αυλή, στα βόρεια δεν σώζει τέταρτο βόρειο τοίχο. Στα δυτικά του συμπλέγματος, ένας παράλληλος εξωτερικός τοίχος σχηματίζει διάδρομο πλάτους 1,5 μ. περίπου. Στο βορειότερο τμήμα του προς την παραλία, το δάπεδό του είναι στρωμένο με τετράγωνες κεραμικές πλάκες, πλευράς 0,40 μ. περίπου (εικ. 4). Κάποιες βρίσκονται κατά χώραν, ενώ οι υπόλοιπες είναι διαταραγμένες.

Το νοτιότερο σύμπλεγμα, σε απόσταση 5 μ. περίπου διαγωνίως νοτιοδυτικά από το βόρειο, αποτελείται από τρεις τετράπλευρους χώρους, δύο στα νότια και έναν στα βόρεια (βλ. σκαρίφημα εικ. 1). Εφαπτόμενη στη βόρεια πλευρά του βόρειου χώρου εντοπίζεται ημικυκλική κατασκευή με χοντρούς τοίχους, πιθανόν φούρνος, κλίβανος ή κλιμακοστάσιο (εικ. 5). Σημειώνεται η περίπτωση του κλιβάνου γιατί η έντονη παρουσία κεραμικών θραυσμάτων και τμημάτων πίθων πιθανόν να υπονοεί την ύπαρξη κεραμικού εργαστηρίου, εάν όχι αποθηκευτικού χώρου. Στον χώρο εντοπίστηκε επίσης τμήμα λίθινου στομίου πηγαδιού.

Από τη διάσπαρτη κεραμική ξεχωρίζουν όστρακα με ραβδώσεις που παραπέμπουν σε υστερορωμαϊκή/πρωτοβυζαντινή χρονολόγηση (εικ. 6). Αντίστοιχη και ενδεικτική χρονολογικά είναι και η χρήση των κεραμικών στη δόμηση. Η φύση των κατασκευών δεν μπορεί να καθοριστεί χωρίς περαιτέρω έρευνα. Θα μπορούσαν να αποτελούν κατάλοιπα αγρεπαύλεως, όπως υπονοεί η ισχυρή κατασκευή και η χρήση κεραμικών πλακών στο δάπεδο του διαδρόμου, η οποία περιελάμβανε αποθηκευτικούς ή/και εργαστηριακούς χώρους. Ανάμεσα στην κεραμική εντοπίζεται μεγάλος αριθμός οστράκων από πίθους. Η παρακείμενη πεδιάδα, μεγαλύτερη στην αρχαιότητα πριν από την αλλαγή της θαλάσσιας στάθμης, θα μπορούσε να υποστηρίξει μια τέτοια εγκατάσταση με την αγροτική της παραγωγή. Ενδεικτική είναι στην ευρύτερη περιοχή η λατρεία της Δήμητρας Θεερμησίας, στην οποία κάνει μνεία ο Πausanias³. Ταυτόχρονα, η δυτική πλευρά του όρμου παρείχε ασφαλέστατο σημείο προσόρμισης, δημιουργώντας την απαραίτητη ευκολία ναυτικής επικοινωνίας με τους γειτονικούς οικισμούς, όπως π.χ. της ακμάζουσας στη ρωμαϊκή περίοδο Ερμιόνης. Η ύπαρξη μεταλλευμάτων στην περιοχή θα μπορούσε να αποτελεί άλλο ένα λόγο εγκατάστασης στη συγκεκριμένη θέση.

Αναφορά στα κατάλοιπα κάνει ο ντόπιος ερευνητής Βασίλειος Γκάτσος⁴. Τα ταυτίζει με τα λείψανα της μυκηναϊκής πόλης των Ηιόνων, στα οποία αναφέρεται ο Στράβων⁵, εντούτοις η ταύτιση δεν φαίνεται να τεκμηριώνεται από τα επιφανειακά ευρήματα που εντοπίστηκαν. Σχετικά με την πόλη των Ηιόνων, ο Άδωνης Κύρου⁶ θεωρεί ως πιθανότερη θέση την περιοχή της νησίδας Μόδι, όπου έχουν ανασκαφεί μυκηναϊκά κατάλοιπα οικισμού⁷ και μυκηναϊκό ναυάγιο⁸.

Ο Γκάτσος σημειώνει και άλλα βυθισμένα κτηριακά κατάλοιπα, καθώς και περιοχή με όστρακα πίθων δυτικότερα από τα δύο συγκροτήματα, ενώ αναφέρει και ίχνη κρηπιδώματος στα νότια των δύο συγκροτημάτων. Σημειώνει δε ότι και στους αγρούς της παρακείμενης πεδιάδας εντοπίζονται όστρακα κεραμικής σε διάφορες θέσεις. Προφανώς η περιοχή, χερσαία και θαλάσσια, χρίζει περειαίρω συστηματικής και ενδεδειγμένης έρευνας ώστε να προκύψουν ασφαλή συμπεράσματα για τη χρήση και την τοπογραφία της.

³ Πausanias, *Κορινθιακά*, II.34.6

⁴ Γκάτσος 1996.

⁵ Στράβων, *Γεωγραφικά*, III.373.

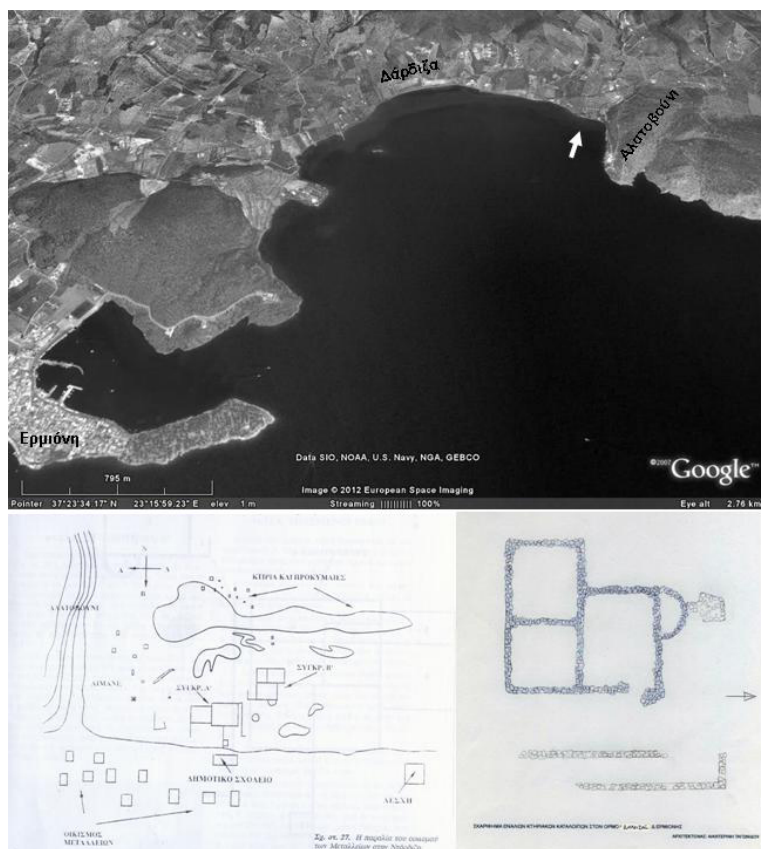
⁶ Κύρου 1990, 85 και 119-120.

⁷ Κονσολάκη-Γιαννοπούλου 2007, με προηγούμενη σχετική βιβλιογραφία.

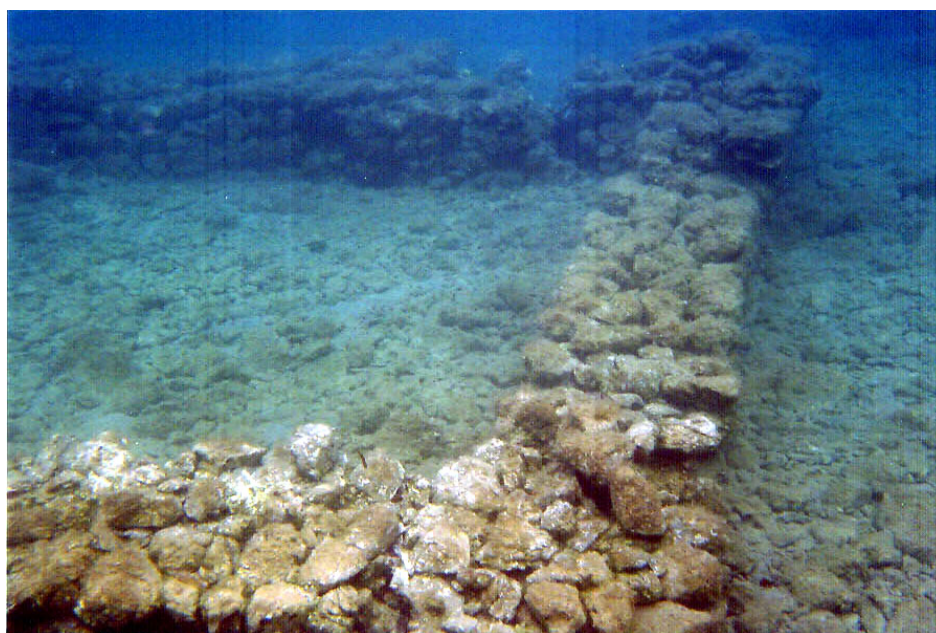
⁸ Αγουρίδης 2012, με προηγούμενη σχετική βιβλιογραφία.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αγουρίδης 2012: Χ. Αγουρίδης, Ενάλια αρχαιολογική έρευνα στον Αργοσαρωνικό, *Ενάλια* XI, 2012, 70-85.
- Γκάτσος 1996: Β. Γκάτσος, *Η των Ερμιονέων πόλις*, Πειραιάς, 1996.
- Κονσολάκη-Γιαννοπούλου 2007: Ε. Κονσολάκη-Γιαννοπούλου, Η υστερομηκοναϊκή εγκατάσταση στην ερημονησίδα Μόδι του Σαρωνικού, στο: Ε. Κονσολάκη-Γιαννοπούλου (επιμ.), *Έπαθλον. Πρακτικά Αρχαιολογικού Συνεδρίου προς τιμήν του Αδώνιδος Κ. Κύρου, Πόρος 7-9 Ιουνίου 2002*, Αθήνα 2007, 171-198.
- Κύρου 1990: Α. Κύρου, *Στο σταυροδρόμι του Αργολικού*, τόμ. Α', Αθήνα 1990.

Εικ. 1. Δορυφορική εικόνα (Google Earth), γενικό σκαρίφημα του χώρου (από Γκάτσος 1996, 183) και πρόχειρο σκαρίφημα του νότιου συμπλέγματος (© Ε.Ε.Α.).

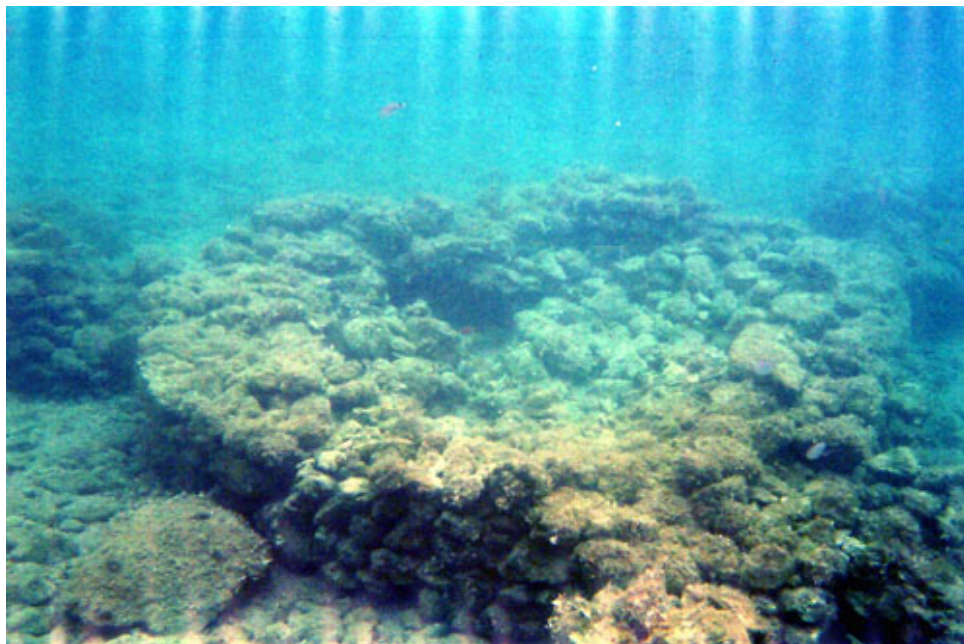
Εικ. 2. Τμήμα του βόρειου συμπλέγματος (© Ε.Ε.Α.).

Εικ. 3. Τοίχος από το βόρειο σύμπλεγμα (αργολιθοδομή, λιθόπλινθοι, κεραμικά) (© Ε.Ε.Α.).

Εικ. 4. Κεραμικές πλάκες στην αρχή του διαδρόμου του βόρειου συμπλέγματος (© Ε.Ε.Α.).

Εικ. 5. Ημικυκλική κατασκευή στο νότιο σύμπλεγμα (© Ε.Ε.Α.).

Εικ. 6. Πώμα, όστρακα αγγείων και χείλος λοπάδος (© Ε.Ε.Α.).

ISBN 978-960-89611-6-6

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ, ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΩΝ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ (ΙΤΥΕ Δ.Τ.)
ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΩΝ
Λεωφόρος Σπυριδίου Λεωνίδα, 15122 Μαρούσι, Αττική, Τηλ: 210 7722122, Fax: 210 7723330
www.ityp.edu.gr